

1. Az egyéni preferenciáktól a gazdaságpolitikai döntésig

Amit a fejezetből megtudhatunk:

- miért van szükség gazdaságpolitikára?;
- egyéni és társadalmi preferenciák;
- a társadalmi preferenciák sorrendbe állítása;
- a társadalmi jóléti függvény;
- a piac és az állam szerepe.

E fejezetben arra keressük a választ, hogy mit tekinthetünk a gazdaságpolitika általános céljának, és e célt hogyan lehet képes a gazdaságpolitika pontosítani, konkretizálni. Bemutatjuk, hogyan lehet az egyéni érdekekből, preferenciákból kiindulva megalkotni egy társadalmi célrendszert, s megvizsgáljuk azt is, hogy milyen korlátozó tényezőkkel kell számolnunk e célrendszer megalkotásakor.

A tárgyalás logikája nagymértékben Acocella (1998) művének e tárgykörrel foglalkozó fejezetein alapul. Ugyanakkor az ott tárgyaltakat itt – már csak terjedelmi okokból is – jelentősen rövidítve, egyszerűsítve, egyes részeket kihagyva, másokat más információkkal kiegészítve mutatjuk be. A fejezet tehát nem egyszerűen a jelzett mű adott (több száz oldalas) részének összefoglalása: több más közgazdász munkáit is felhasználjuk, illetve a leírtakat illusztráló, könnyebben emészthetővé tevő kiegészítésekkel színesítjük az elméleti anyagot.

1.1. Bevezetés – közgazdasági elméleti háttér

A gazdaságpolitika kialakításának elméleti háttérével – a téma jellege és fontossága miatt – számos nagy közgazdász foglalkozik; sokak neve nem is feltétlenül közvetlenül, hanem közvetve kapcsolódik a témához, például a mikroökonómia, azon belül az általános egyensúlyi elmélet kidolgozása és finomítása terén végzett, de e témakörben is hasznosuló hozzájárulása kapcsán.

A hasznosság koncepciójának alakítói közül mindenképpen ki kell emelni Vilfredo Pareto nevét; az általa kialakított és róla elnevezett Pareto-optimum központi helyet foglal el a gazdaságpolitikai elemzésekben és döntésekben. Ugyancsak a hasznosság kapcsán fontos megjegyezni Arthur Cecil Pigou nevét; utilitarista koncepciójával e fejezetben is foglalkozunk. Az általános egyensúlyelmülethez való hozzájárulása okán kiemelendő Kenneth Joseph Arrow neve és munkássága is.

Igen fontosak fejezetünk tárgya szempontjából a jóléti közgazdaságtan úttörői, közülük is kímélendő Amartya Sen, valamint a magyar származású Káldor Miklós és Scitovsky Tibor neve és munkássága. A társadalmi jóléti függvény kapcsán további neves közgazdászok is említendők: John Nash, a magyar származású John Harsányi, Paul Anthony Samuelson és Abram Bergson. Annak illusztrálására, hogy a gazdaságpolitikának mekkora társadalmi felelőssége van, talán nincs is jobb példa, mint a filozófusként, azon belül is politikafilozófusként világhírűvé vált John Rawls, illetve a vele komoly szakmai vitát folytató, szintén világhírű filozófus, Robert Nozick munkássága.

1.2. A gazdaságpolitika (általános) célja: mire (milyen problémákra) és milyen szinten keres megoldást?

A gazdaságpolitika tanulmányozása utat mutat a kormány (és tágabb értelemben a közszféra) gazdasági lépéseinek tekintetében; ahhoz, hogy ezt megtegyük, számos tudományterület bevonására van szükségünk. Ilyenek a gazdasági elemzés, a filozófia, a politikatudomány, a jogtudomány, a statisztika, az ökonometria és még számos más tudományterület. Mindezen területek ismereteit felhasználva a gazdaságpolitika bármely gazdasági szereplő cselekvésének irányt mutathat.

A gazdaságpolitika tanulmányozása során a kormány gazdaságot alakító lépéseit vizsgáljuk; ezt három különböző szinten tehetjük meg:

1. a kormányzat lehetséges rövid távú választásai;
2. az intézményrendszer megválasztása;
3. a társadalmi preferenciák és célok beazonosítása.

Rövid távon a gazdaságpolitika keretei adottak – a rövid táv nem konkrét időben meghatározható, hanem olyan helyzetet jelent, amelyben csak e kereteken belül lehetséges lépéseket tenni. Ez természetesen messze nem azt jelenti, hogy a gazdaságpolitikának rövid távon semmi mozgástere, cselekvési lehetősége nem lenne: a gazdaságpolitika eszköztára az adott keretek (intézményi berendezkedés, törvényi szabályozás, politikai keretfeltételek) által meghatározott mozgástérben el tudja látni feladatát.

Hosszabb távon kulcsfontosságú az intézményrendszer kialakítása. Az, hogy milyen típusú intézményrendszer működik egy országban, egyrészt tükrözi a gazdaságpolitika mögött álló felfogást (ha úgy tetszik, gazdaságpolitikai filozófiát), másrészt ebből adódóan határozza meg a gazdaságpolitika működési kereteit. Amennyiben bármilyen okból (például választási eredmények okán) e keretek megváltoznak (a példánál maradva: a választások győztese elődjétől lényegesen eltérő gazdaságpolitikát kíván folytatni), úgy a megújított/megváltoztatott intézményrendszeren keresztül a gazdaságpolitika rövid távra érvényes keretei is megváltoznak. Az intézményrendszer megválasztása és kialakítása tehát igen fontos dolog, mert meghatározó szerepe van a gazdaságpolitika mindennapi működésében.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy általában mi célt szolgál a gazdaságpolitika, akkor az intézményrendszer kérdésénél is messzebb kell mennünk. Tudnunk kell válaszolni arra a kérdésre, hogy melyek az egyének elvárásai, preferenciái a gazdaságpolitikával szemben (milyen állapotokat, helyzeteket tartanak kívánatosnak például az infláció vagy épp a munkanélküliség tekintetében. Ezen túlmenően nagyon fontos feladat, hogy az egyéni preferenciákból valamilyen módszerrel társadalmi preferenciákat alkossunk; kulcskérdés e tekintetben az aggregálás mikéntje, amely minden esetben valamilyen értékválasztást is tartalmaz (amely megnyilvánulhat például az összhasznosság haszonmaximalizálására vagy éppen az egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló törekvésben). Mindez összetett folyamat, amelynek komoly elméleti irodalma van; a gyakorlatban – tekintettel arra, hogy a preferenciákat közvetlenül nem ismerjük – ezen elméleti tudást a választási eredmények (és a választási szereplők gazdaságpolitikai programjai) ismeretében tudjuk használni.

1.2.1. Miért van szükség gazdaságpolitikára?

Fontos kitérni arra a kérdésre is, hogy miért van szükség gazdaságpolitikára. Miért van szükség arra, hogy egy olyan társadalomban, amelynek tagjai egyéni érdekeiket követik, mégis legyen

egy olyan szereplő, amely társadalmi célokat képvisel, és amely e célok elérése érdekében intézkedéseket hozhat? A választ abban találjuk meg, hogy az Adam Smith-i „láthatatlan kéz” (azaz a piac) működése korántsem mindig vezet mindannyiunk számára kielégítő eredményre. Mivel a gazdaság működését „elégedetlenségeink” függvényében befolyásolni szükséges, e befolyásolás – a vélemények aggregálása révén kialakított célok mentén – a gazdaságpolitika alakítója, azaz a mindenkori kormány feladata.

Mindez nem jelenti azt, hogy a mindenkori kormány „mindentudó” lenne a gazdaságpolitika területén. Ahogy az élet más területein, úgy a gazdaságpolitikában is igaz az, hogy folyamatos tanulással léphetünk előre: az 1929–1933-as nagy válságból sokat tanultunk, de ez nem tudta meggátolni a 2008-as gazdasági válság bekövetkeztét; ez utóbbi tanulságai (nem kevés van!) sem akadályozzák meg újabb, (részben) eltérő válságok kialakulását. Ugyanakkor ismereteink bővülése hozzájárulhat a kialakult helyzetek jobb kezeléséhez – minden nehézség ellenére a 2008-as válság kapcsán a szociális védőháló sokat tompított a válság hatásain, e szociális védőháló jórészt épp az 1929–1933-as válság – védőháló hiányában – keserű tapasztalatainak feldolgozása nyomán jött létre.

1.3. Egyéni és társadalmi preferenciák

E pontban az egyéni preferenciák megismerésével és mérésével, továbbá aggregálásuk lehetőségeivel, problémáival, e problémák lehetséges megoldásaival foglalkozunk. E kérdések alapvetőek a gazdaságpolitika számára, hiszen csak a társadalmi preferenciák ismeretében lehetséges megpróbálni azoknak tudatosan megfelelni.

1.3.1. Egyéni preferenciák és aggregálásuk

Az egyének – ahogy azt bármely mai mikroökonómia tankönyv első oldalain megtudhatjuk – hasznosságuk maximalizálására töreksenek. Ez a törekvésük a neoklasszikus mikroökonómia szerint racionális magatartás eredményeként valósul meg. A valóság, amint azóta arra a közgazdaságtan is „rájött”, ennél bonyolultabb, az egyén racionalitása – számos tényező okán – korlátozott. Ugyanakkor a hasznosság maximalizálása mint cél ettől függetlenül is létezik, a korlátozott racionalitás pusztán ennek sikerességét kérdőjelezi meg.

Fontos kérdés, hogyan tudunk információt szerezni az egyének preferenciáiról. Amennyiben megfelelő mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, úgy megismerhetjük az egyének preferenciáit: például fogyasztási szokásaikat, szabadidejük eltöltésével kapcsolatos preferenciáit, egyes kérdésekről alkotott véleményüket. A 21. században, az internet, a közösségi hálózatok világában ez már messze nem fikció; ez az adatgyűjtés a korábbiaknál jóval egyszerűbben, gyorsabban, ráadásul gyakorlatilag folyamatosan aktualizálva végezhető.

Az egyéni preferenciák aggregálása többféleképpen lehetséges. Az, hogy az aggregálásra milyen módszert választunk, függ attól, milyen értékek fontosak számunkra. Ha például egy kormányzat számára az összhasznosság maximalizálása a legfontosabb, akkor az egyéni preferenciák aggregálása során az egyéni hasznosságok összegének maximalizálása lebeg célként a szeme előtt. Ez a módszer ugyanakkor nem kezel olyan – a legtöbb gazdaságpolitika számára legalábbis többé-kevésbé fontos – kérdéseket, mint a jövedelem eloszlása, a gazdasági egyenlőtlenségek kérdése vagy éppen a legszegényebb rétegek helyzete.

1.3.2. Mennyire összevethetők az egyéni preferenciák?

Az emberek nem egyformák – és ennek megfelelően igényeik sem egyformák. Ebből következően egyénenként eltérő lehet egy-egy helyzet értékelése. Nyilvánvaló, hogy az eltérő szempontú értékeléseket nem könnyű közös nevezőre hozni, illetve „összeadni”.

Ugyanakkor az egyéni preferenciák összehasonlításának feladata fontos abban az esetben, ha a jólét kérdését szeretnénk megvizsgálni, egyszersmind a társadalmi jólét maximalizálására törekszünk. A mérőszámok terén kiküszöbölhető ez a probléma valamilyen, minden érintett fél által elfogadott megállapodással – ennek ismert és már régóta elfogadott példája az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD) által kidolgozott és évente publikált Humán Fejlettség Indexe (Human Development Index, HDI), illetve az index értéke alapján felállított országgrangsor.

Stiglitz, Sen és Fitoussi (2009) a GDP korlátaival és a társadalmi haladás jobb mérésének feltételeivel és lehetőségeivel foglalkozó munkájukban részletesen foglalkoztak ezzel a problémával, s javaslataik nyomán gyakorlati kezdeményezések is történtek. Ezek közül talán a legérdekesebb a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) „Better Life Index”-e, (www.oecdbetterlifeindex.org/), amelynél minden érdeklődő maga állíthatja be az élet 11 dimenziójának súlyát, s a saját súlyai (szempontjai, értékrendszere) alapján tudja sorrendbe rakni az OECD-országokat. Külön érdekesség, hogy választásunkat el is küldhetjük a szervezetnek, amely egy világtérképen összesíti a beküldött szempontokat, kiemelve minden országnál az onnét érkezett visszajelzések alapján legfontosabbnak bizonyuló szempontot (dimenziót). Ez a térkép még úgy is sok érdekes információt nyújt, hogy a beküldések nyilvánvalóan nem tekinthetők reprezentatívnak a népesség egészére nézve.

Az eddig leírtakból jól látható, hogy már az egyéni preferenciák felmérése és összevetése sem egyszerű dolog. Ennél is összetettebb problémát jelent az a feladat, hogy az egyéni preferenciák sokaságából kiindulva valamilyen módon meghatározzunk társadalmi preferenciákat.

Pozitív megközelítésben a társadalmi preferenciákat meghatározhatjuk úgy, hogy próbáljuk beazonosítani a társadalomban ténylegesen kifejezésre jutó álláspontokat. Ennek gyakorlati megoldásként feltételezhetjük, hogy a mindenkor kormány a társadalom preferenciáinak megfelelő intézkedéseket hoz (hiszen ezért választották meg).

A normatív megközelítés a társadalmi választások elmélete, amely arra törekszik, hogy megmutassa, melyeknek kellene lenniük a társadalmi preferenciáknak egy adott helyzetben. A kiindulási alap mindenkor valamilyen erkölcsi vagy politikai célkitűzés (mint például a közjavak elérhetőségének biztosítása, vagy éppen a társadalom „kollektív érdekei”). E megközelítést használja a jóléti közgazdaságtan, s ez a nézőpont megfelel a gazdaságpolitika (elvi) tervezési logikájának.

1.3.3. A társadalmi preferenciák sorrendbe állítása

A jóléti közgazdaságtan fenti megközelítésének megfelelően kialakítható a társadalmi preferenciák rangsora. Ebben el lehet helyezni – és a társadalom számára képviselt értékük alapján sorrendbe lehet állítani – mindazokat a helyzeteket, amelyek előállhatnak a társadalomban. Tekintettel arra, hogy e helyen gazdaságpolitikáról beszélünk, elsősorban a gazdasági helyzetekre értjük ezt, fontos azonban tudni, hogy a valóságban számos más, nem gazdasági aspektus is közrejátszik a társadalom tagjainak helyzetértékelésében.

Egy adott helyzet – hasonlóan ahhoz, ahogyan a mikroökonómiában az egyén preferenciáit kezeljük – lehet társadalmi szempontból preferált (jobb) vagy diszpreferált (rosszabb) egy másik helyzethez képest, vagy a két helyzet lehet egyforma (közömbös) a társadalom számára. Ha az összes lehetséges helyzet értékelését elvégezzük, akkor elméletileg lehetséges megalkotni egy társadalmi jóléti függvényt (*social welfare function*). A társadalmi jóléti függvényt előállíthatjuk közvetlen vagy közvetett módon; az utóbbi esetben választanunk kell az egyéni preferenciák aggregálási módszerei között (néhány lehetséges módszert a fejezet B részében ismertetünk). Közvetlen rangsorolás esetén az egyes helyzeteket állítjuk sorba valamilyen általános rendezőelv (például hatékonyság, igazságosság) alapján – természetesen magának a rendezőelvnek a definiálása is felvet izgalmas kérdéseket. Ez utóbbi probléma közvetett rangsorolás esetén is fennáll, ekkor azonban az adott szempont szerinti egyéni preferenciák összegzésére kerül sor; a jóléti közgazdaságtan általában ez utóbbi megközelítést használja.

1.3.4. Etikai individualizmus vagy „jólétizmus”

Acocella (1998) kiemeli, hogy Sen szerint a társadalmi helyzetek megítélésének egyetlen megengedhető alapja az úgynevezett etikai individualizmus, más néven „jólétizmus” (*welfarism*). E felfogás szerint minden egyén maga tudja a legjobban megítélni saját preferenciáit (érdemes megfigyelni e felfogás és a korábban röviden bemutatott OECD Better Life Index koncepciója közti egyértelmű kapcsolatot). Ennek megfelelően bármely lehetséges társadalmi helyzet megítélését az egyénnek e helyzettel kapcsolatos érzékelése, illetve e helyzetből adódó megelégedettségének szintje (összehasonlítva más helyzetekkel) határozza meg.

A közvetett rangsorolás esetén is felmerül két probléma. Az egyik az, hogy a rangsorolás csak a pillanatnyi állapotokat veszi figyelembe (azt a hasznosságot vagy megelégedettséget, amelyet az egyén egy adott időpontban élvez). Nem kezel azonban olyan fontos kérdéseket, mint a kezdeti (egy adott időszak kezdetén tapasztalható) jövedelemeloszlás, továbbá a szűken vett hasznosságon túlmutató kérdéseket (ilyen a szabadság kérdése). A másik probléma az, hogy általában adottnak tételezzük fel az egyének preferenciáit – ezek azonban nem feltétlenül változatlanok, valamint a különböző egyének esetében is eltérhetnek.

Az aggregálás során újabb problémák merülhetnek fel. Ezek egyike az egyéni preferenciák megjelenítésének módja, különös tekintettel a hasznosság vagy megelégedettség mérésének kérdésére. Egy másik probléma a különböző egyének helyzetének összehasonlíthatósága. Harmadszor az aggregálás szabályának kiválasztása is problémás kérdés.

A mérésnél el kell dönteni, hogy ordinális vagy kardinális skálát kívánunk-e alkalmazni. A kardinális skála esetében nyilvánvaló problémát jelent a mérési módszer kiválasztása, a számszerűsítés szabályainak kialakítása – ez nem lehetetlen feladat, de a komoly szakmai megalapozottság mellett a valamilyen alapon meghozott kompromisszum is szükséges a megoldásához. Az ordinális szemlélet a konkrét számszerűsítési problémát kikerüli, azonban az alapvető fontosságú kérdést – az egyéni preferenciák összehasonlíthatóságának biztosítását – ez esetben is meg kell tudni válaszolni. A válaszadás nem lehetséges tisztán objektív alapokon: épp azért, mert minden egyénnek eltérőek lehetnek a preferenciái, az összehasonlításhoz ez esetben kompromisszum szükséges, amely valamilyen értékeken alapul (például egyenlőségre törekvés).

Ha valamilyen módon összehasonlíthatóként tudjuk kezelni az egyéni preferenciákat, még mindig ott van azok aggregálásának feladata. A preferenciák egyszerű összeadása csak akkor lehetséges, ha a kardinális mérés megoldását választottuk (annak minden, már jelzett problémájával

együtt). Ha nem ez a helyzet, akkor az egyszerű összegzés nem működik, részleges társadalmi rangsorokból, illetve (rendszerint) szavazások eredményeiből (például választási eredményekből) következtethetünk a társadalmi preferenciákra (például a jelöltek programja és eredményei alapján).

A gyakorlatban alkalmazott megoldások nagymértékben függenek attól, hogy az adott társadalomban mi számít „elfogadottnak” – ebben nagyon fontos szerepe van a társadalmi hagyományoknak, azokon belül is a politikai kultúra jellemzőinek. Akármilyen megoldást is választunk, az mindenképpen értékválasztáson is alapul: ezen értékválasztás alapja sok minden lehet – például személyes elképzelések, meggyőződések, etikai, vallási vagy politikai szempontok, amelyek alapján kialakulhat bennünk egy kép arról, hogy mit kellene tenni. Közvetlen rangsorolás esetén ezek az értékítéletek jól láthatóak, míg közvetett rangsorolás (azaz a jóléti közgazdaságtan képviselői által leggyakrabban alkalmazott módszer) esetén kevésbé beazonosíthatóak.

1.3.5. A Pareto-elv alkalmazhatósága az aggregálásban

A mikroökonómiából jól ismert Pareto-elv alkalmazásával lehetőségünk nyílik arra, hogy az egyéni preferenciákat aggregálni tudjuk. A Pareto-elv sokkal inkább szól a hatékonyságról, mint valamilyen optimumról; ahogy a mikroökonómiában, úgy itt is különböző helyzetek összehasonlítására használhatjuk, jelen esetben a társadalom egésze szempontjából vizsgálva a helyzeteket.

Az elvet alkalmazva mondhatjuk azt, hogy az egyének egy csoportjának jóléte akkor javul (növekszik) egy adott helyzetből egy új helyzetbe történő elmozdulás során, ha az új helyzetben a csoport minden tagja elégedettebb helyzetével, mint a korábbi helyzetben volt. Látható, hogy ez nem feltétlenül gyakori eset: az egyének preferenciái eltérnek egymástól, egy adott helyzet különböző hatással lehet a különböző egyénekre, így viszonylag kicsi annak az esélye, hogy egy (például gazdaságpolitikai) változás minden egyén számára egyformán hasson.

E problémát küszöböli ki a fenti megközelítés „erős” változata: az egyének egy csoportjának jóléte akkor növekszik egy adott helyzetből egy új helyzetbe történő elmozdulás során, ha az új helyzetben a csoport legalább egy tagja elégedettebb helyzetével, mint a korábbi állapotban volt, miközben a csoport egyetlen tagja sem kevésbé elégedett helyzetével, mint amennyire a korábbi állapotban volt.

A Pareto-hatékonyság a fogyasztás tekintetében akkor valósul meg, ha a megtermelt mennyiség úgy oszlik meg az egyének között, hogy a helyettesítési határráta egyenlő minden egyén számára minden termékre vonatkozóan (azaz a termékek cseréje nem hozná jobb helyzetbe az egyének egyikét sem). Egy ilyen helyzet adott feltételek között optimálisnak tekinthető, azonban fontos megjegyezni, hogy – épp az adott feltételektől, azaz a kiindulási helyzettől függően – több ilyen lokális optimum is létezhet.

A termelés oldaláról megközelítve a koncepciót további kérdések merülnek fel. Biztosítani kell a termelés hatékonyságát a termelési terv megválasztása, az inputok biztosításának megválasztása, valamint a kibocsátási szint megválasztása révén. A termelési terv és az inputok biztosítása akkor lehet hatékony, ha a technikai helyettesítés határrátája minden inputpárra az inputok felhasználásának minden módja esetében megegyezik. A kibocsátási szint megválasztása akkor hatékony, ha a helyettesítési határráták és a transzformációs határráták minden jószágpár esetében megegyeznek.

A fenti megközelítésnek – és általában véve az általános egyensúlyi megközelítésnek – komoly általános jellegű korlátai vannak, amelyek korlátozzák az elmélet gyakorlati használhatóságát is.

Először is a vizsgált és összehasonlított hasznosságok egy adott időpontban érvényesek – az elmélet ilyen szempontból statikus, nem tudja kezelni a változásokat. Másodszor a hasznosság vagy a megelégedettség maximalizálása jól működhet a modell kereteiben, meghatározott szabályok között, sokkal nehezebb azonban a bizonytalanságokkal teli valós világban. Harmadszor problémákat vet fel a preferenciák kezelése is: a fenti felfogás ezeket adottnak tekinti minden egyes személy esetében, ezek változási lehetőségeiről (és azok okairól) nem mond semmit. Negyedszer komoly problémát jelent e felfogás nagyon magas absztrakciós szintje (elvontsága), amelynek okán a gazdaság gyakorlati működésének számos fontos kérdése.

Az általános korlátokhoz a Pareto-elv esetében még további problémák is jönnek. Ezek egyike az egyének megelégedettségének mérhetőségével és összehasonlíthatóságával kapcsolatos: ezek egyrészt csak speciális feltételek mellett teljesülnek, másrészt pedig (a kiinduló helyzet függvényében) a társadalmi helyzeteknek csak részleges, nem pedig teljes rangsorolását engedik meg.

1.3.6. Az új jóléti közgazdaságtan: kísérlet a Pareto-elv korlátainak átlépésére

A fenti problémákon való túllépéshez új megközelítésre volt szükség – ezt az új megközelítést az új jóléti közgazdaságtan adta meg azzal, hogy az elégedettség mérésének és rangsorolásának problémáit a kompenzációs elvvel tette kezelhetővé, valamint megalkotta a társadalmi jóléti függvényt.

A kompenzációs elv (annak kidolgozója, Kaldor szerint) lehetővé teszi, hogy minden olyan változás esetén, amelynek eredményeként a termelékenység (s ezáltal a megtermelt javak mennyisége és az azok fogyasztásából nyerhető összhaszon vagy összmegelégedettség) növekszik, mindazon egyének, akiknél e növekedésből adódóan hasznuk vagy megelégedettségük nő, kompenzálni tudják azon egyéneket, akik (kompenzáció híján) a változás nyomán rosszabb helyzetbe kerülnének; mindeközben a kompenzációt biztosító egyéneknek is marad plusz hasznuk (plusz megelégedettségük) a változás nyomán. Egy ilyen változást társadalmi szempontból kívánatosnak tekinthetünk, hiszen – az összhaszon/összmegelégedettség növekedésének és a kompenzációs mechanizmusnak köszönhetően – lehetőség van arra, hogy minden egyén legalább akkora hasznot/megelégedettséget élvezzen (közülük legalább egy pedig többet), mint a változást megelőző helyzetben.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a kompenzáció lehetősége még nem teszi lehetővé számunkra azt, hogy a változást objektív módon tudjuk megítélni. Ahhoz ugyanis, hogy a változást értékelni tudjuk, szükséges értékelést alkotnunk a hasznosság, illetve elégedettség megoszlásának kívánatosságáról kompenzáció nélkül, illetve kompenzációval. Ezt általánosítva és gazdaságpolitikai döntésekre konkretizálva felvetődik az a kérdés is, hogy egy társadalmi helyzetből egy másikba történő változás az összjövedelemre gyakorolt hatása, vagy pedig az épp a változás által generált konkrét jövedelmi hatások alapján értékelendő-e. Mindezek mellett felmerül a kompenzáció konkrét technikai megvalósításának (kifizetésének) módjára vonatkozó kérdés, amely azonban technikai részletkérdésnek tekinthető azon következtetés fényében, hogy az értékalapú megközelítést és az értékalapú döntéseket kompenzáció esetén sem tudjuk megkerülni.

A Pareto-elv alkalmazását kiegészíthetjük további, széles körben elfogadott axiómákkal, azonban ezekkel együtt sem fogjuk tudni megalkotni a társadalmi helyzetek olyan rangsorát, amely szubjektív szempontoktól mentes lenne. Ez Arrow lehetetlenségi tétele.

1.4. Igazságosság és társadalmi jólét

E pontban megvizsgáljuk, hogyan lehet kísérletet tenni a társadalmi jólét szintjének megállapítására. Megvizsgáljuk, hogyan teljesülhetnek az optimális állapottal szemben (ilyen vagy olyan formában elvárt) hatékonysági és igazságossági feltételek az elméletben, valamint azt is, hogy miért és mennyiben tér el e tekintetben az elmélet a gyakorlatban előforduló helyzetektől, azaz hogy melyek az elmélet legfontosabb korlátai.

1.4.1. A társadalmi jóléti függvény

Mindannak ellenére – vagy inkább épphogy mindazzal együtt –, amit eddig mondtunk, a gazdaságpolitikai célok kijelölése érdekében szükségünk van arra, hogy valamilyen módon rangsort állítsunk fel a különböző társadalmi helyzetek között. Amennyiben – ahogyan azt láttuk – nem lehetséges objektív módon, úgy valamilyen szubjektív szempont(ok) alapján kell elvégeznünk az egyéni preferenciák aggregálását és a társadalmi helyzetek rangsorának felállítását.

E szempontok alapján különböző rendezési módokat, úgynevezett társadalmi jóléti függvényeket hozhatunk létre. Az egyik kézenfekvő (de nyilvánvalóan nem mindenki igazságérzetét teljesen kielégítő) lehetőség az egyéni hasznok egyszerű összegzése; ennek egyik alváltozataként a kormány (mint a gazdaságpolitika megalkotója és végrehajtója) különböző súllyal veheti figyelembe egyes egyének vagy társadalmi csoportok hasznosságérzetét, preferálva (vagy éppen diszpreferálva) őket a társadalmi jóléti függvény megalkotásakor.

Egy másik lehetséges megoldás, hogy a társadalmi összhasznot az egyéni hasznosságérzetek szorzataként definiáljuk (ez a Bernoulli–Nash-féle társadalmi jóléti függvény). Ez a megközelítés az egyéni hasznosságok egyszerű összegzésénél nagyobb teret ad az egyenlőtlenségek csökkentésének.

További lehetőséget jelent az, ha azt mondjuk, hogy egy adott társadalmi helyzet értékét az abban a legalacsonyabb hasznosságot/megelégedettséget élvező egyén hasznossági/megelégedettségi szintje határozza meg (Rawlsi társadalmi jóléti függvény). Ennek a megközelítésnek fontos sajátossága, hogy – szemben az előző két közelítésmóddal – itt az egyik egyén hasznosságnövekedése semmiképpen nem „váltja ki” egy másik egyén rosszabb helyzetét, amikor a különböző társadalmi helyzeteket hasonlítjuk össze.

Kialakítható továbbá a társadalmi jóléti függvénynek egy általános, bizonyos feltételeknek megfelelő formája is (Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény). E feltételek (az egyéni hasznosságok összehasonlíthatók, teljesül az erős Pareto-kritérium, a társadalmi preferenciák konvexek vagy szigorúan konvexek) teljesülése esetén létrehozható egy olyan társadalmi jóléti függvény, amelynek révén a társadalmat (illetve annak preferenciáit) úgy tudjuk kezelni, mint egy egyént (illetve annak preferenciáit).

A társadalmi jóléti függvények fenti típusainak jellegzetességei – épp az eltérő feltételrendszerek miatt – eltérnek egymástól, e jellegzetességeket (melyek a függvények grafikus ábrázolásával érzékeltethetők leginkább) e fejezet függelékében részletezzük. A társadalmi optimum a kiválasztott társadalmi jóléti függvény által meghatározott legmagasabb hasznosságot képviselő olyan közömbösségi görbén helyezkedik el, amely érinti a hasznossági lehetőségek határgörbéjét; ezt szintén e fejezet függelékében mutatjuk be.

1.4.2. Egyéb felfogások

A társadalmi jólét fentiekben tárgyalt megközelítésén kívül további megközelítések is léteznek. Ezek egyike Pigou hasznosságalapú (utilitarista) megközelítése. Ennek szellemében a gazdasági jólét maximalizálása tekintendő a gazdaságpolitika céljának. A maximalizálás az egyéni hasznosságok összegének maximalizálását jelenti – természetesen, ha ezt mondjuk, már feltételezzük azt is, hogy ezek kardinálisan mérhetők. A hasznosság alakulásánál a jövedelemnövekedés összhasznosságra gyakorolt hatását csökkenő határrátájúnak tekintjük a társadalom egészére (csakúgy, mint ahogy azt a mikroökonómiában egy adott egyén esetében tesszük).

E felfogás szerint a nemzeti jövedelem a gazdasági jólét egyik – fontos – jelzőszáma, mind nagyságát, mind pedig megoszlását tekintve. Ebből kiindulva a gazdasági jólét akkor növekszik, ha a nemzeti jövedelem úgy nő, hogy megoszlása nem romlik, illetve ha a nemzeti jövedelem megoszlása úgy javul, hogy eközben szintje nem csökken. A megoszlás „jósága” e feltétel esetében a jövedelem eloszlásának minél nagyobb fokú egyenletességét jelenti.

Egy másik megközelítés (Nozick) szerint adott társadalmi helyzeteket mindaddig igazságosnak tekinthetünk, amíg az egyének alapvető jogai érvényesülnek. Sen megközelítésében a kulcselem az, hogy szükséges biztosítani az emberek hozzáféréseinek lehetőségét mindazokhoz a javakhoz, amelyek létezésükhöz szükségesek. Jól látható, hogy e két megközelítés is eltér a hagyományos jóléti közgazdaságtani közelítésmódtól.

1.5. A piac és a kormányzat szerepe

A társadalmi helyzetek alakítására, az azt meghatározó szabályokra alapvetően a piaci mechanizmusok, illetve a mindenkor kormány intézkedései vannak befolyással. A gazdaságpolitika egyik központi kérdése, hogy melyiknek mennyire kell/érdemes részt venni e folyamatban. A kérdésre a választ hatékonysági és igazságossági szempontok alapján lehet megadni – ahogy azt már a társadalmi jólét kérdése kapcsán is láthattuk, e szempontok az egyes esetekben (országokban, helyzetekben stb.) eltérő súlyozásúak, így a kérdést nem lehet általánosan megválaszolni. Ugyanakkor a válaszadáshoz vannak kiindulópontjaink. Ezek egyike a már ismert Pareto-kritérium: az erőforrások Pareto-optimális elosztása és a tökéletesen hatékony gazdaság koncepciója gyakorlatilag megfelel egymásnak.

1.5.1. A jóléti közgazdaságtan alaptételei és azok korlátai

Fentieket tükrözik a jóléti közgazdaságtan alaptételei. A jóléti közgazdaságtan első alaptétele szerint egy olyan gazdasági rendszerben, amelyet tökéletes verseny és a gazdaság egészére érvényes piaci mechanizmusok jellemeznek, az az egyensúlyi pont (ha létezik), amely a legnagyobb kibocsátást biztosítja, Pareto-optimális lesz. A jóléti közgazdaságtan második alaptétele értelmében a gazdaság egészét lefedő piaci mechanizmusok és meghatározott (konvex közömbösségi görbéket, illetve konvex termelési eljárásokat eredményező) hasznossági, illetve termelési függvények mellett minden Pareto-optimális helyzet megvalósítható a rendelkezésre álló erőforrások megfelelő elosztásával az egyének között. Az, hogy ezek közül melyik helyzet valósul meg ténylegesen, az erőforrások kezdeti eloszlásától függ. Az alaptételeket részletesebben a fejezet függelékében tárgyaljuk.

Ha fenti alaptételeket nem egy, hanem több időszakra is alkalmazzuk, valamint teret adunk a bizonytalanság kezelésének, akkor útmutatást kaphatunk az erőforrások hatékony elosztásának időbeliségéhez is. Elvileg léteznek ilyen megoldások (például a határidős piacok tipikusan ilyenek), azonban a gazdaság egészét tekintve ez a megközelítés kevésbé felel meg a valóságnak.

Az első alaptétel tulajdonképpen nem más, mind Adam Smith „láthatatlan kéz”-felfogásának továbbfejlesztése. Ilyen értelemben az alaptétel kiemeli a piac erejét a „közjó” elérésében. A probléma „csupán” az, hogy mindazon feltételezések, amelyen maga az alaptétel nyugszik, messze nem mindenben felelnek meg a valóságnak, illetve (részben épp emiatt) korlátozzák az alaptétel érvényességét.

A piacok a valóságban számos tekintetben eltérnek az első alaptételben szereplő „optimális” esettől. Nem minden piac tökéletesen versenyző (sőt: az elméletnek teljes mértékben megfelelő tökéletes verseny a valóságban soha nem létezett), valamint a piacok együttese nem fedi le a gazdaság egészét. Kérdéses a piaci mechanizmusok és azok eredményeinek a tételben (az általános egyensúlyi elméletre alapozva) feltételezett függvényszerű kapcsolata is. Ezen túlmenően maga a Pareto-kritérium (amely az eredmények kívánatosságára, annak alapján rangsorolására hivatott) használata sem feltétlenül felel meg a valóságban működő mechanizmusoknak.

A második alaptétellel kapcsolatos gyakorlati korlátok alapvetően az elosztás kérdéséhez kapcsolódnak. A gyakorlatban az elosztás (disztribúció) vagy újraelosztás (redisztribúció) feladatát jelentős mértékben a mindenkori kormányzat (és nem a piac) végzi el. Smith „láthatatlan kezének” tevékenységét ebben az értelemben nagyon is aktívan kiegészíti egy „látható kéz” munkája. Míg az erőforrások allokálására többé-kevésbé igaz, hogy azt alapvetően a piac végzi el (miközben a kormánynak is lehet benne szerepe), az elosztásba a mindenkori kormány cselekvésének komoly beleszólása van (e szempontból különösen fontos az a korábbi megállapításunk, miszerint nem létezhet értékmentes gazdaságpolitika, azaz minden gazdaságpolitika valamilyen értékrenden alapul, és annak megfelelően igyekszik cselekedni).

Az allokációs és a disztribúciós funkció teljes (nem életszerű elválasztása) tökéletes informáltságot (egy szintén meglehetősen életszerűtlennek tekinthető állapotot) feltételez. Ha nincs tökéletes informáltság (márpedig a gyakorlatban nincs), akkor a pusztán piaci mechanizmusok révén történő redisztribúció nem feltétlenül vezet az optimálisnak tartott vagy ahhoz közeli helyzetek eléréséhez; mind a hatékonyság, mind pedig az igazságosság szempontjából komoly hiányosságok lehetnek.

1.5.2. Piaci kudarcok

Azokat a helyzeteket, amelyekben a piac szabad működése nem vezet – mind az alkalmazott hatékonysági, mind az alkalmazott igazságossági kritérium szempontjából – megfelelő eredményhez, piaci kudarcoknak nevezzük. A piaci kudarcoknak mind mikroökonómiai, mind pedig makroökonómiai aspektusai vannak, az alábbiakban ezekkel foglalkozunk.

Mikroökonómiai aspektusok

A mikroökonómiai piaci kudarcok több tényezővel is összefüggésbe hozhatók. Az egyik ezek közül a valós élet piaci és a jóléti közgazdaságtan első tételében feltételezett piacok (versenypiacok, teljes piacok) közötti, korábban már jelzett különbségekből adódik. Egy másik fontos tényező az etikai individualizmus (és vagy a metodológiai individualizmus) posztulátumának

elutasítása, amely a Pareto-elv (érdemvagyon és jövedelemelosztás) alapját képezi (a közfinanszírozás révén elérhetővé tett, a piaci mechanizmusok érvényesülése esetén a szükségesnek véltnél jóval kisebb mértékben fogyasztott javak [érdemjavak, *merit goods*]). További fontos tényező a közszolgáltatások személyek közötti összehasonlíthatósága posztulátumának elutasítása, amely pedig a Pareto-elv szerinti jövedelemelosztás alapját képezi.

A nem versenyképes piacok létezése annak tulajdonítható, hogy a tökéletes verseny feltételezései nem érvényesek. Különösen két eltérésnek van nagy jelentősége. Az egyik a piaci szereplők számosságára és a méretgazdaságosságra vonatkozik: sok esetben (bizonyos piacokon) nincsenek sokan és ki tudják használni a méretgazdaságosság jelentette előnyöket (ami ellentmond a tökéletes piac modelljének). A másik a piacra való szabad belépés, illetve az onnan való szabad kilépés feltételezése: a gyakorlatban tudjuk, hogy mind a piacra történő belépésnek, mind az onnét történő kilépésnek költségei (akadályai) vannak, ezek bizonyos piacok esetén igen komoly mértékűek is lehetnek.

Problémák merülnek fel a hatékonyság koncepciójával is – nem kizárólag az erőforrások allokálásának hatékonysága létezik, mint hatékonysági koncepció, a hatékonyságot más szempontok is befolyásolhatják (mint például az előbb már említett méretgazdaságosság kapcsán az üzemméret).

A tökéletes verseny modellje feltételeinek nem teljesülését erősítik további, a valóságban nagyon is jelen lévő elemek, mint például a piaci szereplők közötti megállapodások, az a tény, hogy létezik (egyre növekvő mértékben) a termékdifferenciáció, így homogén termékekről csak nagyon kevés esetben beszélhetünk, továbbá az árakról messze nem biztos, hogy teljes körű információkkal rendelkeznek a piaci szereplők.

A hiányos (nem teljes) piacokhoz kapcsolódnak az externáliák, a közjavak, a tranzakciós költségek, valamint az aszimmetrikus információ problémái. Az externáliák léte eltérés forrása a magánráfordítások (költségek) és a társadalmi ráfordítások (költségek) között.

A Pareto-hatékonyság elérésének feltételei externáliák jelenlétében eltérnek azoktól, amelyek externáliák nélkül állnának fenn; e módosult feltételek teljesítése állami beavatkozást igényel. Coase szerint a leghatékonyabb állapot eléréséhez nem feltétlenül szükséges a kormányzat beavatkozása: amennyiben nincsenek tranzakciós költségek, akkor a szereplők kölcsönösen előnyös megállapodásokat köthetnek. Ha azonban vannak tranzakciós költségek, kormányzati beavatkozásra van szükség a tulajdonjogok olyan elosztásához, hogy a lehető leghatékonyabb eredményt lehessen elérni.

A közjavak az externáliák egy speciális kategóriáját jelentik: a hozzáférésükért való rivalizálás hiánya, valamint a fogyasztásukból való kizárhatatlanság jellemzi őket. E jellemzők potyázáshoz vezethetnek, ami piaci kudarcot jelent; ez kormányzati beavatkozást tesz szükségessé az ilyen javak termékek előállítására, finanszírozására és/vagy szabályozására.

A tranzakciós költségek és az aszimmetrikus információk ügynökségi (megbízó – ügynök, *principal – agent*) problémákat vetnek fel. Ennek megjelenési formái a nem megfelelő választás (*adverse selection*), illetve az erkölcsi kockázat (*moral hazard*) lehetnek, amelyek megakadályozhatják a jól működő azonnali és határidős piacok kialakulását. A folyamat oka a tranzakciós költségek emelése, kedvezőtlen következménye pedig az erőforrások hatékony elosztásának akadályozása. A piacok hiányosságait ez esetben is állami beavatkozással lehet pótolni.

A piac szabad működése számos esetben nem biztosítja az elfogadhatónak tartott jövedelemelosztást. Amint azt már láttuk, a jövedelem eloszlásának elfogadhatósága (is) különböző elvek alapján ítéltető meg, amelyek különböző mértékben befolyásolják a kormányzati intézkedéseket (azok megtételét és konkrét tartalmát). Speciális eset a már említett érdemjavaké: ezek esetében szükségesnek tűnhet, hogy az állam az egyének nevében (helyett) járjon el, tekintet nélkül preferenciáikra.

Makroökonómiai aspektusok

A gazdaságban léteznek olyan – fontos – jelenségek, amelyek a mikroökonómiai szintet vizsgálva nem azonnal nyilvánvalóak, és amelyeket az általános egyensúlyelméletből kiindulva nehéz kezelni. Ezek a jelenségek a piacgazdaságok velejárói, amelyekkel nap mint nap találkozhatunk a makrogazdasági beszámolóknak: a munkanélküliség, az infláció, a fizetési mérleg egyensúlytalanságai, valamint az alulfejlettség. Anélkül, hogy e kérdéskörök gazdaságpolitikai kezelésének részleteibe e helyen belemennénk (hiszen tárgyalásukra a későbbiekben sor kerül), kettővel közülük – a munkanélküliséggel és az inflációval – röviden foglalkozunk, mint piaci kudarcokkal.

A felsorolt jelenségeket a piac egyes strukturális jellemzői következményeinek tekinthetjük.

Az adott jellemzők megakadályozzák a piacoknak az általános egyensúlyelmélet hipotézisei alapján történő működését, ezért nevezhetjük őket „piaci kudarcoknak”. Tekintettel arra, hogy leírásukat, illetve magyarázatukat makroökonómiai elméletek adják meg, „makroökonómiai piaci kudarcoknak” nevezhetjük őket.

A (nem önkéntes) munkanélküliség esetében arról van szó, hogy a munkaerő iránti kereslet nem elégséges a munkaerő-kínálat felszívásához. Mivel a munkanélküliségnek igen messzemenő gazdasági és társadalmi következményei vannak, ezért az instabilitás különösen fontos példájának kell tekintenünk, amely a gazdaság hatékonyságvesztését és a társadalmi igazságosság csökkenését eredményezi.

Az infláció – annak minden formája – esetében a jövedelem felosztásáért folyó verseny szemtanúi vagyunk. Az infláció általában a jövedelem és a vagyon újraelosztását eredményezi, miközben költségekkel jár a társadalom mint egész számára. A hatások nagysága és formái, beleértve a felmerülő költségeket is, az infláció szintjétől függenek.

Az infláció okainál beszélhetünk kereslet húzta inflációról, amelyet a keresletnek a kínálatot meghaladó nyomása okoz, olyan helyzetben, amikor a gazdaság teljes mértékben kihasználja fizikai és emberi erőforrásait. Beszélhetünk kínálati oldalról táplált inflációról, amikor az árak emelkedése a kínálatot szűkítő sokkok következménye. A növekvő költségek által táplált infláció esetén a magasabb termelési költségek éreztetik hatásukat az emelkedő árakban. Az infláció lehet „importált”, különféle okokból: ilyen lehet az ország exportjának tartós növekedése a jelentős külföldi kereslet miatt, nagymértékű tőkebeáramlás, amelynek következtében bővül a monetáris bázis és nő a kereslet, vagy épp az importált nyersanyagok árának emelkedése. A gyakorlatban az infláció a legtöbb esetben több mechanizmus együttes hatását tükrözi.

Mértéke szerint az infláció lehet kúszó (alig érzékelhető), mérsékelt (évi néhány százalékos), vágató (évi több tíz százalékos), illetve hiperinfláció (legalább évi 300 százalékos, de akár ennek sokszorososa is). Az infláció csökkentése széles körben elfogadott gazdaságpolitikai cél, két okból is: az ezzel járó társadalmi költségek csökkentésének szüksége miatt (minél magasabb az infláció, annál magasabbak ezek a társadalmi költségek), valamint ezen belül is kiemelten az árak ellenőrizetlen növekedése (a hiperinfláció) kockázatának csökkentése miatt.

Függelék

Közgazdaságtani háttér

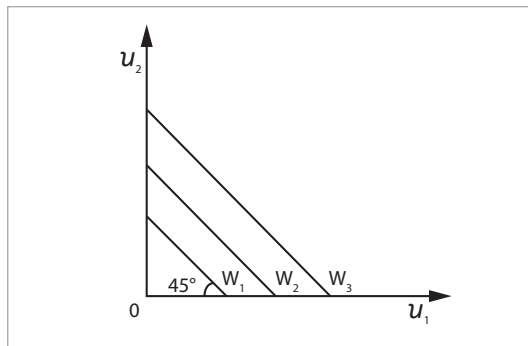
A) A társadalmi jóléti függvény különböző változatai

Amint azt a fejezet első részében láthattuk, az egyéni jólétek valamilyen módon történő aggregálásával hozhatjuk létre a társadalmi jóléti függvényt. Azt is megfigyelhettük, hogy az aggregálás módja igen fontos, annak megválasztása a gazdaságpolitika alapjául szolgáló értékválasztást tükröz.

A társadalmi jóléti függvénynek a fejezet első részében említett négy típusát mutatjuk be itt kicsit részletesebben: az utilitárius, a Bernoulli–Nash, a rawlsi, valamint a Bergson–Samuelson-féle társadalmi jóléti függvényt. A bemutatás alapjául Acocella (1998) munkájának az itt szereplőnél jóval hosszabb, részletesebb kifejtése szolgál.

a) Utilitárius (az összhaszon maximalizálását célzó) társadalmi jóléti függvény

E függvény esetében az aggregálási szabály rendkívül egyszerű: az egyének által élvezett hasznosságok (jólét) összege adja meg a társadalmi jólét szintjét. Az 1.1. ábra ezt mutatja a függvény közömbösségi görbéit egy kétszemélyes társadalom esetére vonatkoztatva. E megközelítés esetében nincsenek jelen egyenlőségi megfontolások, nem vagyunk tekintettel az összhaszon megoszlására – a lényeg az összhaszon nagysága. A társadalmi jóléti függvény e formáját egyszerű utilitárius társadalmi jóléti függvénynek vagy benthami társadalmi jóléti függvénynek nevezzük (Jeremy Bentham, a klasszikus utilitárius iskola megalapítója után).

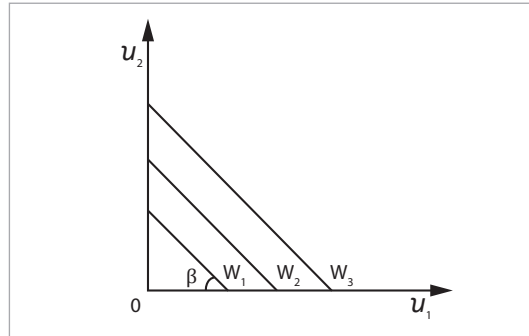

1.1. ábra: Utilitárius társadalmi jóléti függvény

Forrás: ACOCELLA 1998: 44.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a mindenkor kormányzatnak még egy ilyen aggregálás esetén is van módja arra, hogy egyes társadalmi csoportokat előnyben részesítsen. Ezt úgy teheti meg, hogy az összhaszonba az egyes egyének által élvezett hasznokat különböző súlyokkal számítja be: a számára fontosabb csoportokba tartozó egyének által élvezett hasznot (jólétet) nagyobb, míg a számára valamilyen okból kevésbé fontos csoportokba tartozó egyének hasznossági (jóléti) szintjét kisebb súlyokkal.

Az ilyen differenciálás egy lehetséges eredményét mutatja az 1.2. ábra. Ez az utilitárius társadalmi jóléti függvény közömbösségi görbéinek általános formája, amelynek leírása John Harsányi nevéhez fűződik.

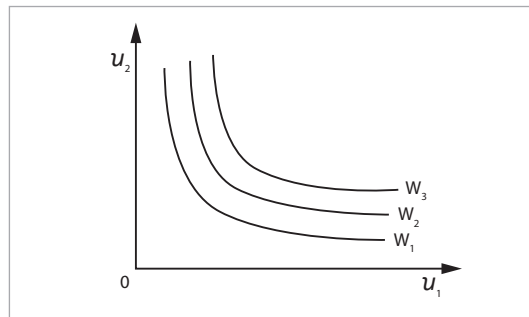

1.2. ábra: Utilitárius társadalmi jóléti függvény eltérő súlyokkal

Forrás: ACOCELLA 1998: 44.

b) A Bernoulli–Nash társadalmi jóléti függvény

A társadalmi jóléti függvény e formája esetében a társadalmi jólét az egyéni jólétek értékének nem összege, hanem szorzata. Szemben az utilitárius társadalmi jóléti függvénnyel, itt az egyenlőség van a központban: az alkalmazott aggregálási szabály (szorzás) szerint ugyanis annál nagyobb a társadalmi összhaszon (jólét), minél egyenlőbb annak megoszlása a társadalom tagjai között. A Bernoulli–Nash jóléti függvény által meghatározott közömbösségi görbék általános formáját – két főre vonatkozóan – az 1.3. ábra mutatja.

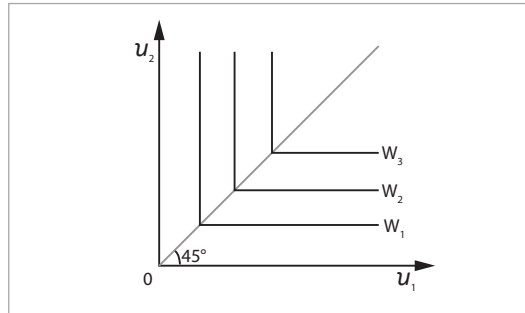

1.3. ábra: A Bernoulli–Nash társadalmi jóléti függvény

Forrás: ACOCELLA 1998: 56.

c) A rawlsi társadalmi jóléti függvény

Szemben az eddig bemutatott függvényekkel, ez a társadalmi jóléti függvény nem összegzi az egyéni jóléti szinteket. A rawlsi társadalmi jóléti függvény szerint a társadalmi jólét szintjét a legalacsonyabb jóléti szinten lévő egyén jóléti szintje határozza meg. Ebből adódik a függvény közömbösségi görbéinek az a speciális formája, amely – két egyénre vonatkoztatva – az 1.4. ábrán figyelhető meg.

1.4. ábra: A rawlsi társadalmi jóléti függvény

Forrás: ACOCELLA 1998: 57.

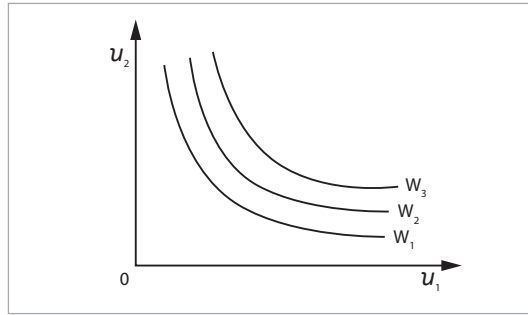
A társadalmi függvény rawlsi formája a társadalmi kohézió fontosságát helyezi előtérbe. Azt fejezi ki, hogy ahhoz, hogy egy társadalom valamilyen szinten fejlettnak (ha úgy tetszik: jólétinek) legyen mondható, elengedhetetlenül szükséges, hogy e társadalom minden tagja élvezze e fejlettségnek (jólétnek) az adott szinthez tartozóan szükségesnek tartott minimumát.

d) A Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény

A társadalmi jóléti függvény egy általános – bizonyos feltételeknek megfelelő – formája a Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény. A függvénnel kapcsolatos feltételek az alábbiak:

- az egyéni hasznosságok összehasonlíthatók (így aggregálhatók is);
- teljesül az erős Pareto-kritérium (amely szerint, ahogy azt a fejezet első részében már láttuk, az egyének egy adott csoportjának jóléte akkor növekszik egy korábbi helyzetből egy új helyzetbe történő elmozdulás során, ha az új helyzetben a csoport legalább egy tagja elégedettebb helyzetével, mint amennyire a korábbi állapotban elégedett volt, miközben a csoport egyetlen tagja sem kevésbé elégedett új helyzetével, mint amennyire a korábbi állapotban az volt);
- a társadalmi preferenciák konvexek vagy szigorúan konvexek.

Mindezen feltételek teljesülése esetén létrehozható egy olyan társadalmi jóléti függvény, amelynek révén a társadalmat (illetve annak preferenciáit) úgy tudjuk kezelni, mint egy egyént (illetve annak preferenciáit); ez a Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény, amely közömbösségi görbéinek két egyénre vonatkozó ábrázolását az 1.5. ábrán láthatjuk.

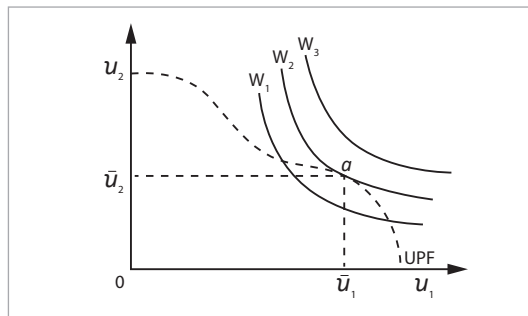

1.5. ábra: A Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény

Forrás: ACOCELLA 1998: 58.

B) A társadalmi optimum meghatározása

A társadalmi preferenciák ismeretében (azaz, amennyiben valamilyen eljárással (társadalmi jóléti függvénnyel) meg tudjuk határozni a társadalmi közömbösségi görbéket) meg tudjuk mondani azt is, hogy milyen társadalmi optimum érhető el. Ehhez fel kell használnunk a hasznossági lehetőségek határgörbét, amely egy kétszemélyes társadalomban azt mutatja meg, hogy mekkora lehet az egyik személy által élvezett maximális hasznosság a másik személy minden adott hasznossági szintje mellett, minden lehetséges erőforrás-allokációra vonatkoztatva. A társadalmi optimum a legmagasabb, a hasznossági lehetőségek határgörbét érintő társadalmi közömbösségi körbe és a hasznossági lehetőségek határgörbéje érintési pontjában lesz (1.6. ábra).

1.6. ábra: A társadalmi optimum meghatározása

Forrás: ACOCELLA 1998: 59.

C) A jóléti közgazdaságtan alaptételeiről – kicsit részletesebben

A fejezet első részében már szoltunk a jóléti közgazdaságtan alaptételeiről, amelyek az alábbiak:

- A jóléti közgazdaságtan első alaptétele: egy olyan gazdasági rendszerben, amelyet tökéletes verseny és a gazdaság egészére érvényes (teljes) piaci mechanizmusok jellemeznek, az egyensúlyi pont (ha létezik ilyen), amely a legnagyobb kibocsátást biztosítja, Pareto-optimális lesz.

- A jóléti közgazdaságtan második alaptétele: a gazdaság egészét lefedő (teljes) piaci mechanizmusok és meghatározott (konvex közömbösségi görbéket, illetve konvex termelési eljárásokat eredményező) hasznossági, illetve termelési függvények mellett minden Pareto-optimális helyzet megvalósítható a rendelkezésre álló erőforrások megfelelő elosztásával az egyének között. Az, hogy ezek közül melyik helyzet valósul meg ténylegesen, az erőforrások kezdeti eloszlásától függ.

Az alaptételek jelentőségéhez, egyúttal korlátaikhoz is fontos jól látni a teljesülésükhöz megkívánt előfeltételeket.

A tökéletes verseny megléte az alábbiakat feltételezi:

- homogén javak;
- nagy (elméletileg végtelen) számú piaci szereplő;
- a piaci szereplők nem tudnak egyeztetni, alkukat kötni egymással;
- a piacra történő belépés és az onnét történő kilépés szabad;
- az árakról minden piaci szereplő tökéletesen informált.

A teljes piacok feltételezése az externáliák hiányát jelenti. Az externáliák létezése – definíció szerint – éppen azt jelentené, hogy olyan kapcsolódás is kialakulhat a piaci szereplők között, amelyet nem a piaci mechanizmusok szabályoznak, azaz externália esetén a piac nem teljes.

Amint azt a fejezet első részében is láthattuk, ezek a feltételek a valóságban nem vagy legfeljebb csak részben teljesülnek, így a jóléti közgazdaságtan első alaptételének gyakorlati ereje erősen korlátozott.

A második alaptétellel kapcsolatban fontos látni, hogy önmagában az, hogy egy adott állapot Pareto-optimális, még nem jelenti azt, hogy az állapot társadalmi szempontból jó lenne (természetesen e tekintetben sok függ a „jószág” definíciójától is). A Pareto-optimalitás a termelés és a fogyasztás hatékonyságát, illetve egy általános hatékonyságot jelent, egy adott kezdeti erőforrás-elosztásból kiindulva. Acocella (1998) ezzel kapcsolatban idézi Sent, aki szerint egy helyzet lehet Pareto-optimális, és ugyanakkor társadalmi igazságosság szempontjából „tökéletesen undorító” – példának erre a rabszolgatartást hozza.

Fontos hangsúlyozni az erőforrások kezdeti elosztásának szerepét: különböző kezdeti elosztások esetén ugyanis különböző Pareto-optimális állapotok lehetnek elérhetőek. Ez utóbbiak nem összehasonlíthatóak, mert mindegyikükben eltér a javak elosztása, így az egyes egyének által élvezett hasznosságok szintje is. Ami a második alaptétel fontos következménye: a mindenkori kormányzat beavatkozása (az erőforrás-elosztásba [allokáció] és a javak [újra]elosztásába – [(re) disztribúció]) lehetővé teszi azt, hogy a nemkívánatosnak minősített Pareto-optimális helyzeteket elkerüljük. Ez a gazdaságpolitika egyik nagyon fontos – és igen felelősségteljes – feladata.

Fogalmak: egyéni preferencia, társadalmi preferencia, Pareto-elv, társadalmi jólét, társadalmi jóléti függvény, piaci kudarcok

Ellenőrző kérdések:

1. Melyek a mindenkori kormány gazdaságot alakító lépéseinek szintjei és mi jellemzi ezeket?
2. Melyek az egyéni preferenciák beazonosításával és rangsorolásával kapcsolatos legfontosabb nehézségek? Milyen megoldási lehetőségeink vannak ezek leküzdésére?
3. Hogyan lehetséges az egyéni preferenciák aggregálása?
4. Miért mondhatjuk azt, hogy a gazdaságpolitika nem semleges?
5. Mi jellemzi a piaci kudarcok mikroökonómiai aspektusait?
6. Melyek és miért fontosak a piaci kudarcok makroökonómiai aspektusai?

Problémamegoldás:

1. Vegyünk két miniatűr „modellországot”, legyen mindkettő lakosainak száma 2 fő, össz-jövedelme pedig 10 pénzegység. Tételezzük fel, hogy a 10 pénzegységnyi jövedelem az egyik országban 9-1 arányban, a másik országban 5-5 arányban oszlik meg a népesség 2-2 tagja között. Elemezze a helyzetet a fejezetben olvasottak alapján!
2. Sok gyakorlati közgazdasági vita forrása az adórendszer. Elemezze a fejezetben leírtak alapján az egykulcsos, illetve a progresszív (magasabb jövedelem esetén magasabb adókulcs) jövedelemadó-rendszereket! Milyen szempont alapján lehet megfelelőbb az egyik, milyen szempontok alapján a másik, mi a gyenge pontja az egyiknek, mi a másiknak?

Irodalomjegyzék

- ACOCCELLA, Nicola (1998): *The Foundations of Economic Policy. Values and Techniques*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ARROW, Kenneth J. (1951): *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley and Sons.
- NOZICK, Robert (1974): *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.
- OECD (2020): *How's Life? 2020 Measuring Well-Being*. OECD Publishing. Online: www.oecdbetterlife-index.org/#/111111111111
- PARETO, Vilfredo (1971): *Manual of Political Economy*. New York: A. M. Kelley.
- PIGOU, Arthur (1920): *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.
- RAWLS, John (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- SAMUELSON, Paul A. (1947): *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge: Harvard University Press.
- SEN, Amartya (1982): *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Basil Blackwell.
- STIGLITZ, Joseph E. – SEN, Amartya – FITOUSSI, Jean Paul (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Online: www.researchgate.net/publication/258260767_Report_of_the_Commission_on_the_Measurement_of_Economic_Performance_and_Social_Progress_CMEPSP